

Fikret Turan. *Sosyal Eleştiri Türü Olarak Osmanlı Edebiyatında Nefsülemr Metinleri*. İstanbul: DBY Yayınları, 2024. 166 s. ISBN: 9786256063068.

TANJU SERBEST

Kırklareli Üniversitesi.

(tanju.serbest@gmail.com), ORCID: 0000-0003-0545-0572.

“ ” Serbest, Tanju. “Fikret Turan. *Sosyal Eleştiri Türü Olarak Osmanlı Edebiyatında Nefsülemr Metinleri*.” *Zemin*, s. 9 (2025): 204-209.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15658302>.

Mizahi hiciv, toplumsal ya da bireysel aksaklıkları alaycı ve eğlenceli bir üslupla eleştirerek düşündürmeyi ve ıslah etmeyi amaçlayan edebî bir anlatım biçimidir. Bu anlayış doğrultusunda şekillenen nefsülemr metinleri de on altıncı yüzyıldan itibaren Osmanlı şehirlerinde yaşayan, genellikle toplumda saygın bir konuma sahip, okumuş-yazmış, makam ve itibar sahibi kişilerin hatalarını hiciv yoluyla karikatürize eden mizahi nitelikli edebî metinlerdir. Mizahı bir araç olarak kullanan bu metinler, eleştirirken güldürmeyi, güldürürken düşündürmeyi ve düşündürürken de okuyucuda bir farkındalık oluşturmayı amaçlamış; böylece on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı edebiyatında özgün bir tür olarak varlığını sürdürmüştür.¹

Sosyal Eleştiri Türü Olarak Osmanlı Edebiyatında Nefsülemr Metinleri adlı eser, Fikret Turan'ın 2023 yılında yayımladığı “Osmanlı Edebî Kültüründe Popüler Eleştiri Türü Olarak Nefsülemr-nâme Metinleri: Dil, Tema ve Üslup Özellikleri” adlı makalenin² genişletilmiş ve zenginleştirilmiş hâlidir. Eser, yeni bilgiler, karşılaştırmalı analizler, transkripsiyonlu metin örnekleri, yazma eser görselleri, literatür değerlendirmesi ve zengin bir bibliyografiyle desteklenerek müstakil bir kitap hâline dönüştürülmüştür. Osmanlı edebiyatında mizahi hiciv geleneğinin nadir ancak oldukça özgün örneklerinden biri olan nefsülemrnâmeleri merkezine alan eser, söz konusu türün edebî mahiyetini, tarihsel gelişimini ve toplumsal işlevini metinler aracılığıyla inceleyerek kapsamlı bir biçimde ortaya koymaktadır.

Çalışma önsöz ve girişin ardından, “Birinci Bölüm: Nefsülemr Metinlerinin Genel Özellikleri,” “İkinci Bölüm: Mevcut Nefsülemr Metinleri,” “Üçüncü Bölüm: Nefsülemr Metinleri Üzerine Yapılan Çalışmalar, Literatür Değerlendirmesi,” “Dördüncü Bölüm: Nefsülemr Türünün Hiciv Edebiyatındaki Yeri,” “Beşinci Bölüm: Nefsülemr Metinlerini Edebi Türe Dönüştüren Faktörler,” “Sonuç,” “Nefsülemr Örnek Metinler,” “Sözlük,” “Nefsülemrnâme Yazmalarından Kesitler” ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Önsözde ilk olarak “mizahi hiciv” kavramı üzerinde durulmuş ve mizahi hicvin edebiyatın her düzeyinde önemli bir yer tuttuğu vurgulanmıştır. Ardından,

¹ Fikret Turan, *Sosyal Eleştiri Türü Olarak Osmanlı Edebiyatında Nefsülemr Metinleri* (İstanbul: DBY Yayınları, 2024), 7.

² Fikret Turan, “Osmanlı Edebî Kültüründe Popüler Eleştiri Türü Olarak Nefsülemr-nâme Metinleri: Dil, Tema ve Üslup Özellikleri,” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi (TUDED)* 63, s. 1 (2023): 139-156.

nefsülemr metnlerinin mizahi hiciv edebiyatının özgün bir türü olduğu ifade edilmiş ve söz konusu metinlere dair temel bilgiler sunulmuştur. Ayrıca, eserin amacı, bölümleri, içeriği ve yazar tarafından izlenen yöntem hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir.

Giriş bölümünde klasik Türk edebiyatında “hiciv” ve “hicviye” başlıkları altında değerlendirilen, eleştirel nitelik taşıyan edebî metinlerin ilk örnekleri ve gelişim süreci hakkında kısaca bilgi verilmiş ve bu bağlamda nefsülemr metnlerinin ortaya çıkışı ele alınmıştır. Ayrıca, bu tür metinlerin yazma kütüphanelerinde kısa mensur hiciv eserleri olarak yer aldığı, zaman zaman da farklı risalelerin içerisinde derkenar metni olarak çoğaltıldığı ifade edilmektedir. Söz konusu eserlerin farklı müstensihlerce çoğaltıldığı; Lâmiî Çelebi (ö. 1532) ve Niksârîzâde Efendi (ö. 1616) gibi isimlerin türün öncüleri arasında yer aldığı belirtilmiştir. Bunların yanı sıra metinlerdeki çoklu varyant yapısına dikkat çekilerek, türün dil ve anlatım özellikleri, kelime seçimleri ve cümle yapıları gibi unsurlar bağlamında inceleneceği; türün mensur hiciv edebiyatı içindeki yerine dair genel bir değerlendirme yapılacağı belirtilmektedir. Bu doğrultuda çalışma, nefsülemrnâme metnlerinin biçim ve içerik özelliklerini analiz ederek, söz konusu türün Osmanlı edebiyatı içindeki gelişim sürecini aydınlatmayı amaçlamıştır.

Kitabın, “Nefsülemr Metnlerinin Genel Özellikleri” başlıklı birinci bölümünde “nefsü’l-emr” teriminin anlam alanı ve edebî bağlamı üzerinde durulmuş, nefsülemr metnlerinin genel özellikleri metinlerden alınan örneklerle yedi madde hâlinde incelenmiştir. Türün dilsel, tematik ve yapısal özelliklerini ortaya koyan Turan, bu metinlerin genellikle kısa, mensur yapıda olduğunu; günlük dile, argo ifadeler ve halkın mizah unsurlarına yer verdiğini vurgulamıştır.

“Mevcut Nefsülemr Metinleri” başlığını taşıyan ikinci bölüm, mevcut nefsülemr metnlerinin tanıtıldığı ve analiz edildiği ana bölümdür. Bu bölümde “Nefsülemrnâme-i Lâmiî Çelebi,” “Nefsülemrnâme-i Niksârîzâde Efendi,” “Kurbî Mehmed Said Efendi’ye Ait Ferman Kalıbında Nefsülemrnâme,” “Anonim Berat Kalıbında Nefsülemrnâme,” “Tezkire Yazarı Şair Sâlim Tarafından Yazılan Manzum Nefsülemr Metni” ve “Kütahyalı Firâkî’nin Sengnâme Eserinde Sebeb-i Telif Olarak Nefsülemr” olmak üzere altı nefsülemr metni tanıtılmış, metinlerden yapılan alıntılarla söz konusu metinler; varyantları, nüshalar arası farklılıklar ve içerik benzerlikleri açısından detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir.

"Nefsülemr Metinleri Üzerine Yapılan Çalışmalar" başlıklı üçüncü bölümde, nefsülemr türüne yönelik olarak yapılmış literatür çalışmaları kronolojik olarak ele alınmaktadır. Osmanlı dönemi kaynaklarında nefsülemr metinleri ve bu türün müellifleri hakkında oldukça sınırlı bilgi bulunduğunu aktaran Turan, mevcut veriler ışığında, Osmanlı kaynakları arasında nefsülemr metinlerine dair bilgi sunan ve bu alanda eser kaleme alan müellifleri "nefsülemrciler" olarak niteleyen ilk tezkire yazarının Nev'îzâde Atâyî olduğunu belirtmektedir. Atâyî, Hadâ'î-ku'l-Hakâ'ik adlı eserinde Niksârîzâde Mahmûd Efendi hakkında bilgi verirken onu "eski nefsülemrcilerden" şeklinde tanımlamış; böylelikle bu yazarları edebî bir gelenek içerisinde yer alan bir zümre olarak ifade etmiştir.

Yirminci yüzyılın başlarında, nefsülemr türüne dair akademik ilginin giderek arttığını ifade eden Turan; Fuad Köprülü, Âgâh Sırrı Levend, Hayati Develi, Hasan Ali Esir, Şeyma Benli, Berna Turba ve Hakan Yerebakan gibi birçok araştırmacının söz konusu metinler üzerine doğrudan yahut dolaylı olarak gerçekleştirdiği çalışmalara değinmiştir. Osmanlı tezkirelerinden modern akademik yayınlara kadar nefsülemr türüyle ilgili yazılı izlerin üzerinde duran eser, bu yönüyle türün araştırma tarihçesini belgelemesi açısından de önem arz etmektedir.

"Nefsülemr Türünün Hiciv Edebiyatındaki Yeri" başlıklı dördüncü bölümde klasik edebiyat geleneği içinde hiciv adıyla anılan edebî türün yapısı, işlevi, kapsamı ve tarihsel dönüşümü üzerinde durulmuş, nefsülemr türünün hiciv edebiyatı içindeki yeri ve ayırt edici nitelikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda hiciv türünün ilk örnekleri hakkında bilgiler verilmiş, türün yazımında büyük ölçüde gazel, kasîde, mesnevî, kıt'a, rubâî ve terkîb-i bend gibi nazım biçimleri kullanılsa da nefsülemr metinleri gibi mensur örneklerin de edebî gelenek içinde yer bulduğu belirtilmiştir. Hiciv türünün, başlangıçta Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında daha çok bireysel eleştiriye konu alan manzum eserleri ifade ederken zamanla hem manzum hem de mensur eserleri kapsayan daha genel bir edebî terim hâline evrildiğinin altı çizilmiştir. Nefsülemr metnlerinin hiciv edebiyatı içerisindeki özel konumuna değinen Turan, bu türde doğrudan bireyler yerine belirli sosyal grupların ve davranış kalıplarının hedef alındığını, yanlışların açıkça sıralanarak bu grupların ıslahının amaçlandığını, bu eleştirel yaklaşımın ise genellikle mizahi bir üslup kullanılarak gerçekleştirildiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte nefsülemr metinlerinde genellikle eleştirinin amaç, mizah ve güldürü unsurunun araç olarak kullanıldığına dikkat çeken Turan, nefsülemr

metinlerinin geneli değerlendirildiğinde klasik hiciv ile mizah unsurunun esas alındığı hezel ve mutâyeât arasına konumlandırılabilir bir eleştiri türü olduğunu belirtmiştir.

Beşinci bölümde “Nefsülemr Metinlerini Edebî Türe Dönüştüren Faktörler” başlığı altında, nefsülemr metinlerinin zamanla bir edebî türe dönüşme süreci ele alınmaktadır. Bu dönüşümde etkili olan toplumsal, edebî ve dilsel faktörler ayrıntılı şekilde açıklanmakta; türün varyantlaşma süreci Lâmiî Çelebi’nin metinleri üzerinden örneklerle izah edilmektedir. Lâmiî Çelebi’nin nefsülemr metninin varyantlaşmaya uğramasının ve sonrasında benzer nitelikli başka yazarlara ait eserlerle bir edebî türe dönüşmesinin temelinde metinde ele alınan konuların güncelliğinin, ele alınış sebeplerinin ve metnin mizahi yönünün etkisi büyüktür. Metinde eleştirilen konu ve kişilerin metni okuyan kişilerde çağrışımlar yaratması, başka bir deyişle kişilerin metinlerde kendi hayatlarından izler bulması, metni okuyan kişilerin söz konusu metinleri yeniden yorumlamasına, eklemeler yapmasına yahut genişletmesine zemin hazırlamıştır. Turan, bu yönüyle nefsülemr metinlerinin dîvân şiirindeki “nazîre yazma” geleneğiyle kurduğu paralelliğe dikkat çeker. Genellikle mensur bir tür olan nefsülemrnâmelerin gazel, kasîde ve mesnevî gibi manzum türlere hâkim olmayan yazarlar tarafından tercih edilen bir tür olduğunu aktarır. Ayrıca yazar, bu metinlerin eleştirel söylemin daha doğal ve erişilebilir bir biçimde dile getirilmesine imkân tanıdığını vurgulamaktadır.

“Sonuç” bölümünde ise nefsülemr metinleri hakkında genel bir değerlendirmeye yapılmış ve incelenen metinlerden hareketle türün edebî, toplumsal ve dilsel boyutlarına dair çeşitli tespitlerde bulunulmuştur.

Kitabın “Nefsülemr Örnek Metinler” bölümünde dört transkripsiyonlu metin örneğine yer verilmiştir:

1. *Nefsülemrnâme-i Lâmiî Çelebi*, Süleymaniye Kütüphanesi-Mihrişah Sultan 439/12, yk. 146b-149a.

2. *Nefsülemrnâme-i Lâmiî Çelebi*, Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar 6692/2, yk. 42b-44b.

3. *Nefsülemrnâme-i Lâmiî Çelebi*, Süleymaniye Kütüphanesi-Fatih 5427, yk. 231b-234a.

4. *Berât Kalıbında Nüfsülemrnâme*, Anonim, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi-NEKTY 03182, yk. 20b-22a.

"Sözlük" kısmında, metinlerde geçen kelimelerin tamamı değil, standart Türkçede kullanımından düşmüş, ses ve anlam bakımından değişime uğramış nadir kelimeler ele alınmıştır. Metinlerde mecaz, istiare, tariz, ironi ve argo gibi anlam katmanlarıyla kullanılan kelimelerin metnin bağlamı çerçevesindeki anlamlarının yanı sıra gerçek anlamları da verilerek söz konusu ifadelerin anlam derinliği ortaya konmuş; böylece okuyucuya, metinlerin söz varlığına dair hem tarihî hem de bağlamsal bir perspektif sunulmuştur.

Kitabın "Nefsülemr-nâme Yazmalarından Kesitler" kısmında yazmaların tıpkıbasımlarından örnek kesitler yer almaktadır. Dizinde ise metinlerde geçen isimler listelenmiştir.

Sonuç olarak, Fikret Turan'ın hazırladığı *Sosyal Eleştiri Türü Olarak Osmanlı Edebiyatında Nefsülemr Metinleri* adlı eser, Osmanlı edebiyatında mizah ve hiciv ekseninde şekillenen sosyal eleştiri temalı nefsülemr metinlerini bir tür olarak bütüncül bir biçimde ele alan öncü bir çalışmadır. Eser, Osmanlı şehirli orta sınıfının sosyal eleştiri geleneği bağlamında gelişen nefsülemr metinlerinin yapısal ve tematik özelliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koymasının yanı sıra hem türün tarihî gelişimini hem de edebî bağlamdaki yerini çok yönlü bir yaklaşımla ele alarak alana önemli bir katkı sunmaktadır. Akademik titizlikle hazırlanan bu kitap, yalnızca edebiyat araştırmaları için değil, aynı zamanda mizah çalışmaları ve kültürel eleştiri gibi disiplinler için de özgün bir başvuru kaynağıdır.